

א. היילקרוין

הכלכלה הסובייטית והמלחמה

(בעקבות החוברת «Soviet Economy and War», למוריס דול)

במלחמה המודרנית – יותר מבכל קודמותיה – נודעת חשיבות מכרעת לחמרי הנלם ולכוחות הייצור של הצדדים היריבים, וכן לדרגת פתוחם בפרוץ המלחמה. הישגי הנרמנים בשנתיים הראשונות של המלחמה הנוכחית אופשרו קודם כל עיי הכנותיהם בשטח הייצור המלחמתי, ועיי הונחתו אצל העמים הנתקפים.

שבועית איפוא השאלה: מהן סגולותיה של המעצמה הסובייטית המאפשרות לה לעמוד במערכה ממושכת. ומצר שני: מהן חולשותיה המחייבות סיוע מצד בנות בריתה.

1. בעיות הפוטנציאל המלחמתי של ס.ס.ס.ר.

בשנים האחרונות התקדמה רוסיה הסובייטית הרבה בדרכה. להרכיב את המדינות הקפיטליסטיות של המערב. אך בכמה וכמה שטחים היא נחשלת עדיין. ומכמה בחינות עורגה מצוידת פחות מאשר גרמניה. אמנם, עוד בשנת 1938 הניעה למקום הראשון בעולם בייצור תבואות ומגן, בתעשית טרקטורים וקטרי רכבות, ולמקום השני בתפוקת הנפט, אולם פגרה לעומת גרמניה בתפוקתה הכוללת של מתכות ברזל, פחם, פלדה ובעיבודן. נוכח מספרי האוכלוסין ברוסיה ובגרמניה מחבלט הפגור עוד יותר. בהשוואה לגרמניה היתה התוצרת הרוסית בשנת 1938 שליש בברזל ופלדה, וחמישית – בפחם. בינתיים הוסיפה אמנם ס.ס.ס.ר לפתח את תעשיותיה, אולם אין לשכוח כי אירופה כולה עוברת עכשו בשביל מכונת המלחמה הגרמנית.

הקובע בתעשייה הכבדה לגבי הפוטנציאל המלחמתי הוא – האפשרות להעבירה בנקל לפסי הייצור המלחמתי. בתי חרושת לטרקטורים צריכים לעבור לייצור טנקים. בעית הפוטנציאל המלחמתי היא בעיה של מינימום בזמן הנדרש למעבר אל הייצור המלחמתי, כלומר, לעשית כלי מלחמה עצמם, במקום הקמת בתי חרושת לייצורם. המדיניות הרוסית, הביאה את כל זה בחשבון. בתקציב הסובייטי לשנת 1940 תפסו ההוצאות להגנת הארץ שני שלישים, ואחוז זה עלה עוד בשנת 1941.

ברם, שאלת הפוטנציאל המלחמתי אינה כמותית סתם. חשוב כל אחד מן החמרים הנחוצים למלחמה – וחשובה הפרופורציה המתאימה ביניהם. העדר תוצרת מפתח אחת עלול לנרס תקלה רצינית לכלל הייצור. בשטח ההספקה העצמית נמצאת ברית המועצות במצב טוב בערך. רוב הנלם הנחוץ נמצא בארמתה ומהחסר לה אנרה דורכות נכרות. קיים ברוסיה מחסור מסוים לגבי סוגים שונים של כלי הייצור. אולם נידולה של תעשית בנית-המכונות, פי 28, מאז 1918, מאפשר סיגול אינדוסטריאלי מהיר לתפקידי ייצור. לעומת זאת סובלת גרמניה מחסור חמרים הכרחיים כגון נפט, נחושת, גומי, מגנזיום ועוד. השואת ההכנסה הלאומית לנזילות – זה המפתח ליכולת הייצור של אומה, – ברוסיה וגרמניה היא לטובת האחרונה. שם עלתה במשך שלוש השנים

האחרונות כפלים על זו שברוסיה. בשנת 1937 נשתתפה ההכנסה הלאומית הסובייטית בנרמניה לרוסיה. מאז נוספו לנרמניה כל הארצות הנכבשות, שתוצרתם צומצמה בצמצום אכזרי ביותר על מנת להעמיד את חלק הארי של הכנסותיהן הלאומיות לרשות מאמץ המלחמה הנרמני. בכל זאת אין לנו להעריך את העובדה הזאת יתר מן המדה. היא מציינת רק את קצה נבול האפשרות של המאמץ הכלכלי. למעשה יהיה הנוכל צר יותר, בהתאם להיקף התעשייה הכבדה הקיימת ולמחסור החלקי בחמרי מפתח מסוימים. בארץ, ברוסיה, שבה שעור השקעות היסוד הוא כה גבוה, ההכנסה הלאומית לנוגלות קובעת יחסית פחות מאשר מקורות חמרי הנלם ויכולת הייצור של התעשייה הכבדה.

2. היכן הם מרכזי התעשייה הסובייטית

כל זמן ששני שלישים בערך של התעשייה הרוסית נמצאו במרכזים מועטים במערב המדינה – היו אלה נתונים לפניעות. גם כיום חופפות מוסקבה, לנינגרד ואוקראינה מקום מכובד בענפי ייצור רבים. אולם בזמן האחרון חלה בתעשייה הרוסית תזוזה למזרח. הברזל מהותי מתבלט כאן במנמות שני המשטרים – הנאצי והסובייטי. תצטרבנה בעתיד לשמש בעיקר מקורות חמרי גלם וזמון ל"רייך". לעומת זאת שוקדת ס.ס.ס.ר. על התפתחות מזורות של האזורים העניים והמפגרים, ומעבירה תעשיות אל הנפות המפיקות חמרי גלם. אילו היתה רוסיה משתמשת באזורים המזרחיים שלה כב.מושבות, רק לשם תפוקת חמרי גלם בול, והיתה מסתפקת בהוצאת רוחים בלבד, היה קוצר ראות שכוה נודע הרבה גם ממעמדה במלחמה. והרי דוגמאות אחדות:

א. תפוקת הפחם התרכזה בימי הצאר באזור הדוניצק, שם הופקו 87% של הפחם ברוסיה, ופחות מ-3% – באזור קוֹנְצֶק (מערב סיביר). מכרות הרי האַלְטַאי, המכילים שליש הרוזבות הרוסיות, פָּרַס נודעו אז כל עיקר. בשנת 1937 עלתה התפוקה הכללית פי ארבעה. אולם מזה הופקו ב"דוניצק" ששים אחוז בלבד, ולעומת זאת ספקו סיביר, אורל, המזרח הרחוק, קוקו, גֶּנְקֶסְטֶן ביחד – כשליש, ולפי התכנית יגיע חלקם של האזורים הללו בשנת 1942 לארבעים אחוז.

דוגמאות כיוצא באלו אפשר להביא בנוגע לנפט, למפעלי חשמל, למטלורניה ועוד. ב. האזורים מוסקבה, פטרונרד ומרכז רוסיה היו לפני המלחמה הקודמת מרכזי התעשייה הרוסית אף על פי שהפיקו רק חמשה אחוז מתפוקת הברזל הרוסית. הברזל, הפלדה והדלק הובאו מאזורים מרוחקים. הסובייטים עברו לנצל מוגבר של המכרות המקומיים ולשמוש פִּירִיטִי-הברזל וגרזאאות. בדרך זו הועלת בתוך אזורים אלה ייצור גֶּתֶי הברזל (ferro-alloys) החשובים כל כך בתעשיות-המלחמה בימינו – לשמונה אחוז, וזה של פלדת עֶרְנוֹל ופלדת יציקה – לשמונה עשר אחוז מכלל הייצור.

וכן נתאפשר פתוח תפוקת מתכות לא-כרוליות וייצור חמרים כימיים – ענפים שכמעט לא היו בנמצא בשנים הקודמות – ובעיקר במזרח. במזרח של רוסיה האירופית ובקוקו נמצאת גם התעשייה רבת החשיבות כיום, של נומי מלאכותי. כי אלה היו מנמותיה הניאוגרפיות של הפוליטיקה הכלכלית הסובייטית:

א. פתוח תעשיות במקומות, שבהם קיימים יתרונות מכסימליים בעצם הנישה

לחמרי גלם ולמקורות אנרגיה.

ב. תכון ההתפתחות לאזון מבסימלי, בכל האזורים הראשיים, של התפוקה הראשונית ותעשיית-העבוד: במערב, ע"י הנברת התפוקה הראשונית; באזורים האחרים – ע"י טפוח התעשיות העוסקות בעבוד סופי*.

ג. כתוצאה מהאמור – הקלת בעית התובלה, הקיימת גם כיום למרות השפורים והגדלת רשת מסילות הברזל. במקום לשלוח גלם ודלק ממקום תפוקתם לאזורים מרוחקים ביותר, על מנת לעברם שם, משתדלים כיום לאחר את תפוקת הגלם ועבוד התעשיית באזור אחד. אמנם שאלת ההובלה עומדת בעינה לגבי הסעת התוצרת המונמרת. אולם משקלה של זו ונפחה הם פחותים בהרבה משל הגלם ששמש לעשייתה.

ד. העברת התעשיות גרמה לרבות האוכלוסיה העירונית. מ-1926 ועד 1939 גדלו האוכלוסים בים.ס.ס.ר. בחמשה עשר אחוז. אולם האוכלוסיה האגררית פחתה ב-5 אחוזים, והעירונית הוכפלה, ומהווה כיום קרוב לשליש מכלל התושבים. ערים שטרם היו קיימות בשנת 1926, כגון מנגיטורסק וקרנגדרה, מאכסנות היום ממאה אלף עד חמש מאות אלף תושבים, ועיקרם של מרכזים חדשים אלה הוא במזרח המדינה.

מה אפשר להסיק מתוך מנמות אלו בנוגע לפוטנציאל המלחמתי של ברית-המועצות בהאבקותה עם גרמניה? ביחס לגלם נראה מצבה טוב מזה של גרמניה. אולם, מבחינת הבסיס הכלכלי הכללי של המאמץ המלחמתי חלשה רוסיה המועצתית מיריבה. נוסף לזאת סבלה התעשייה הסובייטית קשה מהכבשים הנאציים. לא קל הוא הדבר לקבוע כיום, מהו שעור האבדות בתעשייה הנמצאת בשטחים שנפלו בידי הגרמנים. חוקרים הידועים בזהירות הערכותיהם אמדו את האבדות האלו, באוקטובר אשתקד, כרי חמשים עד שבעים אחוז מכלל התעשייה הסובייטית. אך אותם החוקרים הביעו בסוף ינואר 1942 את התקוה, שבאביב של שנה זו יעלה הייצור המלחמתי** של רוסיה הסובייטית על זה שבהתחלת 1941. רבות דובר ונכתב בחדשים האחרונים על מאמצי הרוסים להציל את תעשייתם ע"י הוצאתה מן השטחים הנכבשים או הנתונים בסכנה, ולהעבירה לאזורים מזרחיים, וודאי גם עשו הרבה בשטח זה. אבל מן הראוי הוא שלא נשלה את עצמנו ביחס לתוצאות; ההעברות בוצעו במסיבות מסובכות וקשות של מלחמה ובאמצעות רשת מסילות ברזל לקויה ועמוסה עד למאד הובלות מלחמתיות ישירות. אכן, אם נסתמך על ההנחה המקובלת בדרך כלל כי בתחלת המסע הגרמני נמצאו כשלשים אחוז מהייצור הסובייטי במזרח המדינה; אם יחד עם זה נביא בחשבון את תוספת יכולת הייצור על ידי העברת מכוונות מהשטחים הנכבשים למזרח וכן ע"י העברת התעשייה הקיימת לייצור מלחמתי, והנברת הייצור לפי תכנית החומש בשנה זו, ולבסוף גם את קצב העבודה המוגבר – נמצא כי יכולת הייצור הכוללת של ב.ס.ס.ר., בשנה השניה למלחמתה בגרמניה, ירדה בכל זאת במדה רצינית. מכאן, שרוסיה עוקה לעזרה פעילה מצד כנות הברית על מנת לעמוד בהאבקות ממושכת. עזרה זו יכולה להנתן ע"י משלוחי חמרים ונשק, ובכלל זה ציוד להנברת הייצור. דרך שניה לתמיכה בה היא הקמת חזית שניה נגד גרמניה.

* בכלל זה – גם אופן בייצור הגלם החקלאי, ע"י פחות גדולי מזון – במקומות מובהקים של גדולים תכניים, – ולחפך. ** להבדיל מייצור תעשייתי כולל.